International Journal of Jyotish Research
(वेदचक्षु)

ISSN: 2456-4427
Impact Factor: RJIF: 5.11
Jyotish 2021; 6(1): 78-79
© 2021 Jyotish
www.jyotishajournal.com
Received: 09-01-2020
Accepted: 11-03-2020

डॉ. कृष्ण कुमार मिश्र
सहायकाचार्य (ज्योतिषविभाग) ज.ना.ब्र. आदर्श संस्कृतमहाविद्यालय लगमा, दरभंगा, बिहार, भारत

Correspondence
डॉ. कृष्ण कुमार मिश्र
सहायकाचार्य (ज्योतिषविभाग) ज.ना.ब्र. आदर्श संस्कृतमहाविद्यालय लगमा, दरभंगा, बिहार, भारत

वास्तुशास्त्रानुसारं ग्रामवास-विचार

डॉ. कृष्ण कुमार मिश्र

प्रस्तावना

"वास्तु" एवं वास्तुपुरुष [1]

वस् धातोः समुत्पन्नः शब्दः अथवा यस्मिन् जनाः वसन्ति इति वास्तु। वास्तु- शब्द: निवासयोग्यस्य भवनस्य समानार्थी वर्तते। अस्य वास्तुशब्दस्य अर्थोऽयं वर्तते यत्र मनुष्याः निवसन्ति, कार्याणि वा कुर्वन्ति तत् वास्तुः। भारतीयज्योतिषशास्त्रे संहितास्कन्धान्तर्गते वास्तुशास्त्रं फलितज्योतिषशास्त्रस्य मुख्यविषयः वर्तते। वास्तुस्कन्धे गृहनिर्माणम्, जीर्णोद्धारः गृहारम्भविधिः, वर्गादिज्ञानम्, वर्गकाकिणीविचारः, ग्रामवासविचारः, ग्रामवासफलम्, दिक्शोधनम्, दिक्विचारः, भूमिभेदप्रभेदाः, भूमिशोधनम्, शल्योद्धारः, खातविधिः, राहुमुखवशात्खातज्ञानम्, पिण्डानयनम्, मेलापकविचारः, तिथिवारविचारः, आयादिशाधनम्, राशिवशात् द्वारस्थापनम्, द्वारविचारः, आयादिसाधनम्, गृहायुनिर्णयः, शल्यानयनम् अहिबलचक्र ज्ञानम्. प्रासादनिर्णयः, दुर्गनिर्माणं गृहारम्भमुहूर्तः, शिलान्यासविधानम्, वृषवास्तुचक्रविचारः, कूर्मचक्र ज्ञानम्. कुम्भचक्रविचार: इत्यादयः विषयाः, प्रधानतया वर्णिता: सन्ति। निम्नविधायिकाः संरचनाऽपि वास्तुशब्दनाम्ना ज्ञायते यथा- यत्र गृहस्वामिनः निवसन्ति, तदेव गृहम्, प्रसादस्य मन्दिरस्य वा व्यावसायिक-केन्द्रस्य स्थानं सर्व वास्तुशब्देन गृह्यते।

एतचशास्त्रमस्माकं वैदिकपरम्परायाः प्राचीनशास्त्रमस्ति। अस्य शास्त्रस्याधारभूताः सिद्धान्ता: सन्ति प्राकृतिकशक्तीनां पञ्चमहाभूतानाञ्च सामञ्जस्य स्थापनम्।

प्राचीनकालात् इयं कथा. प्रचलिता वर्तते, यदा अन्धकासुरस्य वधकाले भगवतः शंकरस्य ललाटात् पृथिव्यां ये स्वेदविन्दवः पतिताः, तेभ्यः एको भयंकरः विराट-पुरुषः प्रकटितोऽभवत्, तस्य मुखो विकराल आसीत्। सः अन्धकनाम राक्षस: रक्तपानं कुर्वन्नपि क्षुधापीडित आसीत्। सः त्रैलोक्यविनाशाय उद्यतः आसीत्, ततः शंकरादयो देवा:तं राक्षसं पृथिव्यां अधोमुखं आरोप्य तदुपरि सर्वे देवाः निवासं कृतवन्तः तत एवं स वास्तुपुरुषरूपेण प्रथितोदभूत् वास्तुविद्यायाः ज्ञान शंकरत् एव सर्वे स्वीकुर्वन्ति। शंकरतः, पराशर: पराशरत् वृहदरभः विश्वकर्मा वास्तुशास्त्रस्य ज्ञानं प्राप्तवान्। विश्वकर्मणा जगद्धिताय वास्तुपुरूषोत्पत्तिः भविष्यपुराणेऽपि वर्णितास्ति। सर्वप्रथम कोऽपि जन: (गृहस्वामी) स्वकीयम् नगरे ग्रामे वानिवसितुमि मन्त्री तत्स्थानस्य गृहाधिपतेः च नामाक्षरमध्ये काकिणीविचारो भवति।

ग्रामवासे वर्गकाकिणी: विचार [2]

ग्रामवासविचारे काकिणीयोगदानमपूर्वमस्ति। काकिणीवर्गविचारे यत् साधनम् अपेक्षित अस्ति तद् अस्ति, स्ववर्गपरवर्गस्य च ज्ञानम्। स्ववर्गसंख्यां द्विगुणं विधाय परवर्गस्य संख्याया; योजभित्वा अष्टसंख्यया विभाज्य यस्य वर्गस्य शेषमधिकम् अस्ति तद्वर्गः ऋणी भवति।[3]

स्पष्टार्थ चक्रम्

वर्ग:	अवर्ग:	कवर्गः	चवर्ग:	टवर्ग	तवर्ग:	पवर्ग:	यवर्ग:	शवर्ग:
वर्ग: स्वामीः	गरुड़:	मार्जारः	सिंहः	श्वा	सर्पः	मूषकः	गजः	शशक:
वर्गदिक्	पूर्वदिक्	आग्नेय दिक्	दक्षिण दिक्	नैऋत्य दिक्	पश्चिम दिक्	वायव्य दिक्	उत्तर दिक्	ईशान दिक्
शत्रुयोनिः	सर्पः	मूषकः	गजः	शशक:	गरुड़:	मार्जारः	सिंहः	श्वा
शत्रुदिक	पश्चिम दिक्	व्यायव्य दिक्	उत्तर दिक्	ईशान दिक्	पूर्व दिक्	आग्नेय दिक्	दक्षिण दिक्	नैऋत्य दिक्

उदाहरणम् यथा- पवनः नामक: व्यक्तिः रामपुरोपनगरे निवसनमिच्छति। रामपुरोपनगरे गृहनिर्माणं शुभमशुभं वा इति विचारार्थं रामपुरोपनगरस्य वर्गसंख्यां द्विगुणं कृत्वा अर्थात् 7×2 = 14 पवननामकव्यक्ते वर्ग संख्यायां योजिते।

६ + १४ =२० अष्टमिभक्ते शेष: ४ एवं पवनस्य वर्ग संख्या द्विगुणिता 6×2 = 12 रामपुरग्रामस्य संख्यायां योजिते १२ + ७ = १९ अष्टमिर्भक्ते शेषः ३ अर्थात् योऽधिकः सः ऋणीभवेत्। तदनुसार पवन : रामपुरोपनगरे निवसेत् तदा शुभकारक: भवेत्।

ग्रामनगरयोः गृहनिर्माणस्य च सम्भावितदिक्-विचार

तत्पश्चात् ग्रामस्य नगरस्य वा स्थितिः नवभागेषु विभज्य मध्ये, वृषः, मिथुनः, कर्कः सिंहः, मकर: राशीनां, तस्य गृहस्य मध्यभागेन निवसेयुः तथा वृश्चिकराशेः पूर्वस्या, मीन राश्ये: आग्नेयदिशि, कन्याराशेर्दक्षिणदिशि, कर्कराश्ये: नैऋत्यकोणे, धनुराशेः पश्चिमदिशि तुलाराशे: वायव्यकोणे:, मेषराशे उत्तरादिशायां, कुम्भराशेः ईशानकोणे निवासं न कर्तव्यम् ।[4]

निवासाय अशुभदिशि चक्रम्

वायव्यकोण: **उत्तरदिशि** **ईशान कोण:**

पश्चिम दिशि	**तुला:**	**मेष:**	**कुम्भः**	**पूर्वदिशि**
	धनुः	वृषः, कर्कः, मिथुनः सिंह: मकरः	वृश्चिक:	
	कर्क:	कन्या	मीन:	

नैऋत्यकोण: **दक्षिणदिशिः** **आग्नेयकोण:**

दिग्बलानुसार गृहनिर्माणस्य परम्पराऽपि मिलति। तस्यानुसारेण अकारादि वर्ग: पूर्वादि-दिशि स्वामिनः दिशायाः बलिनोऽभवत्। अर्थात् अवर्गः, कवर्ग:, चवर्गः, तवर्गः, टवर्गः, पवर्गः. यवर्गः शवर्गश्चेति। अत्र प्रत्येक वर्गात् पञ्चमः वर्ग: तस्य शत्रुः भवति। अवर्गादीनां स्वामिनः यथाकमेण गरुरः, मार्जारः, सिंहः, श्वानः, सर्पः, मृगः, शशकश्च नाम्ना ज्ञायते। स्ववर्गात् पञ्चमस्थानीयवर्ग: शत्रुः भवति। शत्रुवर्गीय स्थान निवासाय नोपयुक्तो भवति।

वर्गचक्र:

वर्ग	अ	क	च	ट	त	प	य	श
तस्यांक:	**8**	**5**	**6**	**4**	**7**	**1**	**3**	**2**

नक्षत्रात् स्वनामनक्षत्रं यावद्गणयेत् तदा पञ्चनक्षत्राणि नराकृतिः चक्रस्य मस्तके न्यसेत् तेषु मध्ये स्वनाम-नक्षत्रमायाति तत्र लाभो भवति, त्रीणि नक्षत्राभिमुखे विन्यसेत् फलं धननाशः, पञ्चनक्षत्राणि कुक्षौ स्थाप्यते तस्य फलं धन-धान्यलाभः, षट्संख्या नक्षत्राणि पादे स्थापयेत् तस्य फलं स्त्रीनाशः. एवं च दरिद्रतायाः, एक नक्षत्रं पृष्ठभागे न्यसेत् तस्य फलं पदहानिः, चत्वारि नक्षत्राणि नाभौ स्थापयेत् तस्य फलं सम्पत्तिप्राप्तिः, एक नक्षत्रं गुदाप्रदेशे तस्य फलं गृहस्थजीवने भयं पीडां च, एक नक्षत्र वामहस्ते तस्य फलं भेद:।[5]

शिवावल्यनुसारेण ग्रामवासविचार

ग्रामवासविचारे रात्रिकाले निर्जनस्थाने यत्र विचार आवश्यक अस्ति तत्र मांसादि युक्त ओदनं निधाय तत्र स्थानात् किञ्चिद् दूरं उपविश्य शिवायाः रोदनं श्रुत्वा तत: स्थानात् फलं विचारयेत। या शृगालस्य रोदनध्वनि: नैऋत्यकोणे भवति तदा तद् स्थानं वासयोग्यं न भवति। यदा ध्वनि। दक्षिणदिशि सा कल्याणकारी भवति। अग्निकोणात् ध्वनिः आयाति तदा भयं भवति, पूर्वदिशि ध्वनिवशात् उच्चाटनम्, ईशानकोणे ध्वनिवशात् मरणम् एवं च उत्तरदिशि ध्वनिः आनन्दकारी भवति। यदा शृंगाल: चतुर्भिः दिशिः परिभ्रम्यः ध्वनि कुर्वन्ति तदा तत्र स्थानम् वासयोग्यं न भवति।[6]

पूर्वः	आग्नेयः	दक्षिणः	नैऋत्यः	पश्चिमः	वायव्य :	उत्तरः	ईशानम्	अष्टदिक्	नि:शब्दः
उच्चाटनम् शत्रुकलहः	महानभयं	कल्याणं	अशुभं	आनन्दः	अल्पभयं	शुभं	मरणं	अशुभं	अतिशुभं

विप्रादिवर्णानां प्रशस्तभूमि

चतुरेभ्योः वर्णेभ्यो भिन्न-भिन्नवर्णानां भूमयः प्रशस्ताः सन्ति। ब्राह्मणानां कृते श्वेतवर्णभूमिः सत्वगुणप्रधानाऽस्ति अत: अयं भूमिः ब्राह्मणानां कृतेः प्रशस्तभूमिः अस्ति। अनेनैव प्रकारेण क्षत्रियवर्णकृते रक्तवर्णभूमिः, सः भूमि: रजोगुणयुक्तः एवं च तमोगुणयुक्ता अस्ति, अतः क्षत्रियवर्णकृते प्रशस्तभूमिः अस्ति। रजोगुणयुक्तः समवाय पीतवर्णभूमिः वैश्यानां कृते प्रशस्ताऽस्ति। कृष्णवर्णाः तमोगुणयुक्ता भूमिः शूद्राणां कृते प्रशस्तास्ति।

यदा गन्धानुसारेण विचारः भवति, तर्हि, घृतगन्धाभूमिः ब्राह्मणानां कृते, रक्तगन्धाभूमिः क्षत्रियाणां कृते, एवं च मद्यगन्धाभूमि शूद्राणां कृते प्रशस्ता भवति अन्नगन्धाभूमिः वैश्वानां कृते।

सन्दर्भा

1. पुरा कृतयुगे ह्यासीन्महद्भूतं समुत्थितम्। व्याप्यमानं शरीरेण सकलं भुवनं ततः।। तदृष्ट्वा विस्मयं देवा गताः सेन्द्रा भयावृताः। ततस्तैः क्रोधसन्तप्तैर्गृहीत्वा तमभासुरम्।। विनिक्षिप्तमधोवक्त्रं स्थितास्तत्रैव ते सुराः। तमेव वास्तुपुरुषं ब्रह्मा कल्पितवान् स्वयम्।। वृ.वा. मा., वास्तुपुरुषस्वरूपम् श्लो.-1, 2, 3।
2. किमपि किल भूतमभवद्रुन्धानं रोदसी शरीरेण। तदमरगणेन सहसा विनिगृह्याधोमुखं न्यस्तम्।। यत्र च येन गृहीतं विबुधेनाधिष्ठितः स तत्रैव। तदमरमय विधाता वास्तुनरं कल्पयामास।। वस्तुसौख्यम्- 1/9.10
3. स्ववर्गं द्विगुणं कृत्वा परवर्गेण योजयेत्। अष्टभिस्तु हरेद्भागं योऽधिकः स ऋणी भवेत्।। वृ. वा. माला श्लो. - 18।
4. अकारादिषु वर्गेषु दिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् गृध्रमार्जारसिंहा ***श्वा***सर्पामूषगज शाशकाः।। दिगूवर्गानामिय योनिः स्ववर्गात् पञ्चमो रिपुः रिपुवर्गपरित्यञ्च शेषवर्गाः शुभप्रदाः।। मु.चि. मपीयूषधारा टीका १२/१
5. गोसिंहनक्रमिथुन निवसेन्न मध्ये ग्रामस्य पूर्वककुभोऽलिझापाङ्गनाश्च। को धनुस्तुलभमेषघटाश्च तव्दर्गा: स्वपञ्चमपरा बलिनः स्यैन्द्रयाः ।। मु. चि. मणि, १२/२एवं च बुहद्वास्तुमाला शलोक-१९
6. मस्तके पञ्चलाभाय मुखे त्रीणि धनक्षयः। कुक्षौ पञ्चे धन धान्यं षट् पादे स्त्रीदरिद्रता पृष्ठे चैकं पादहानिर्नाभौ चत्वारि सम्पदाः। गुह्ये चैकं भयं पीडा हस्त चैकं तु क्रन्दनम्। वामे चैक करे भेदो ग्रामचक्र नराकृतिः। गणयेज्जन्मनक्षत्रं ग्रामनक्षत्रतस्सदा।। वास्तुरत्नावली- पृ. सं.-५ एवं वृ. वा. माला, गृहारम्भविधिः श्लोक- १०,११,१२
7. नैऋत्ये हि शिवा रौति तदा वासं न कारयेत्। दक्षिणे रौति कल्याणं वह्निकोणे भयं महत्।। ईशाने मरणं प्रोक्तमुत्तरे कुरु सर्वतः।। वासं वायव्यकोणेषु भयं किञ्चित्प्रजायते। पश्चिमे च यदा रौति तदाऽऽनन्दः प्रकीर्तितः। पूर्वेप्युच्चाटनं ज्ञेयं कलिर्वा रिपुभिस्सह। अष्टदिक्षु यदा रौति तदा वासं न कारयेत्। वास्तुरत्नावली. पू.-६ एवं च वृ. वा. माला श्लो.-१३-१६